

กระบวนทัศน์การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ
เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

Sisaket Province Community Identity Management Paradigm
to Promote Tourism Historical and archaeological

ศิริวุฒิ วรรณทอง^{1*}

Siriwuth Wannathong^{1*}

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ¹

Sisaket Rajabhat University¹

*Corresponding Author: siriwuth.w@sskru.ac.th

Received: January 29, 2025

Revised: June 17, 2025

Accepted: June 18, 2025

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์กระบวนทัศน์ในการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยว โดยใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และแบบสอบถามเชิงเปิด ผลการวิจัยพบว่า จังหวัดศรีสะเกษ มีอัตลักษณ์ชุมชนที่โดดเด่นจากแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ อารยธรรมขอม และวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย ลาว และเขมร ซึ่งถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนทัศน์การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนที่เหมาะสมควรตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (1) การเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมของพื้นที่ (2) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยว (3) การบูรณาการการอนุรักษ์กับการพัฒนาอย่างสมดุล และ (4) การสร้างสรรค์สื่อและกิจกรรมท่องเที่ยวที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น งานวิจัยชี้ให้เห็นว่าการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนโดยอิงหลักการมีส่วนร่วมและการพัฒนาที่ยั่งยืน สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่ที่มีบริบททางวัฒนธรรมใกล้เคียง เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: กระบวนทัศน์การจัดการ, อัตลักษณ์ชุมชน, การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี, จังหวัดศรีสะเกษ

Abstract

This study aims to examine and analyze paradigms for managing community identity in Sisaket Province to promote historical and archaeological tourism. Employing a qualitative research methodology, data were collected from community leaders, local scholars, tourism entrepreneurs, and tourists through in-depth interviews, focus group discussions, and open-ended questionnaires. The findings reveal that Sisaket Province possesses distinctive community identities rooted in prehistoric archaeological sites, Khmer civilization, and the cultural convergence of Thai, Lao, and Khmer ethnic groups. These cultural assets represent significant potential for sustainable historical and archaeological tourism development.

An appropriate paradigm for managing community identity should be grounded in community participation and comprise four key components: (1) fostering deep understanding of local identity and its historical and archaeological value; (2) promoting community involvement in the planning and management of heritage tourism; (3) integrating heritage conservation with balanced tourism development; and (4) creating culturally reflective tourism media and activities. The study concludes that identity-based community management, grounded in participatory and sustainable principles, can be applied to other culturally similar areas to support both the preservation of cultural heritage and the sustainable development of local economies.

Keywords: Management Paradigm, Community Identity, Historical and Archaeological Tourism, Sisaket Province

บทนำ

จังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ซึ่งสะท้อนผ่านแหล่งอารยธรรมโบราณ เช่น ปราสาทหินสมัยขอม กลุ่มวัดวาอารามโบราณ ไปจนถึงวัฒนธรรมพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ลาว เขมร ส่วย เยอ และอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ศรีสะเกษจะมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีความเฉพาะตัว ทว่าในทางปฏิบัติกลับพบว่า การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวดังกล่าวยังขาดทิศทางที่ชัดเจน ขาดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานรัฐ ท้องถิ่น และชุมชน และขาดกระบวนการมีส่วนร่วมในการมองเห็นคุณค่าและศักยภาพของอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือการขาดกระบวนการคนในการจัดการอัตลักษณ์ที่มองชุมชนเป็นผู้ร่วมสร้างความหมาย (co-creator) มากกว่าจะเป็น

เพียงวัตถุในการจัดแสดงหรือแหล่งรายได้จากนักท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่หลายแห่งของ ศรีสะเกษยังอยู่ในกรอบของการมองอัตลักษณ์เชิงวัตถุหรือโบราณวัตถุ โดยละเลยมิติทางวัฒนธรรม ชีวิต และความทรงจำของคนในพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมหรือแผนพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จจากภายนอก (top-down) มากกว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างลึกซึ้ง อีกทั้งกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่นยังมีข้อจำกัดในระดับชุมชนเอง โดยเฉพาะในหมู่เยาวชนและคนรุ่นใหม่

การทบทวนวรรณกรรมในเบื้องต้น เช่น งานของ ดุษฎี ช่วยสุข (2559) ศึกษาการท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาบ้านชีทวน ได้เสนอการวิเคราะห์คุณค่าความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในเชิง ประวัติศาสตร์ผ่านองค์ประกอบเชิงคุณค่า 7 ประการ ได้แก่ 1) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ 2) คุณค่าทาง โบราณคดี 3) ความเป็นเอกลักษณ์ของยุคสมัย 4) ความเป็นเอกลักษณ์ทางกายภาพของแหล่งประวัติศาสตร์ 5) ความงามทางสถาปัตยกรรม 6) ความหายาก และ 7) คุณค่าทางสังคมและความผูกพันต่อท้องถิ่น ในขณะที่งานของนายคำม่วน พิลานอนเดช (2561) เรื่อง แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ บ้านดอนโค เมืองชนะสมบุน แขวงจำปาสัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เสนอแนวทางในการพัฒนาศักยภาพดังกล่าวประกอบด้วย 4 ด้านสำคัญ ได้แก่ 1) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาความรู้ด้านประวัติศาสตร์และทักษะบริการของมัคคุเทศก์และประชาชน ส่งเสริมความร่วมมือ ระหว่างรัฐกับภาคธุรกิจ พื้นฟูอัตลักษณ์ และผลักดันการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก 2) ความปลอดภัย ในการท่องเที่ยวยกระดับมาตรฐานความปลอดภัย จัดตั้งอาสาสมัครดูแลนักท่องเที่ยว และมีหน่วย รักษาความปลอดภัยตลอด 24 ชั่วโมง 3) ความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยว จัดกิจกรรมต่อเนื่อง ทั้งปี และตั้งศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน โดยเฉพาะอาหารพื้นบ้านจากปลาแม่น้ำโขง 4) ความต่อเนื่องของ กิจกรรมท่องเที่ยว พัฒนาแพ็คเกจการท่องเที่ยวทั้งแบบวันเดียวและหลายวัน พร้อมประชาสัมพันธ์ อย่างสม่ำเสมอ หรืองานของ กฤตกรณู ขัตติยะวงศ์ (2559) ที่ศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของตำบลเขวาสินรินทร์ พบว่า สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้วันละ 20-40 คน โดยมีจุดเด่นคือการรักษา เอกลักษณ์การปั้นหม้อแบบดั้งเดิม และมีโบราณสถานสมัยขอมที่หาได้ยากระบบคมนาคมมีความสะดวก เพราะชุมชนตั้งอยู่ติดถนนสายหลัก ส่วนด้านสิ่งอำนวยความสะดวก บ้านเชียงเหียนและบ้านเขาวงมีห้องน้ำ และร้านอาหาร ขณะที่บ้านหม้อยังขาดสิ่งอำนวยความสะดวกดังกล่าว ทั้งสามชุมชนยังไม่มีร้านขายของที่ระลึก จึงควรพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวแบบเข้าไปเย็นกลับ โดยเริ่มจากบ้านหม้อไปยังบ้านเชียงเหียน และบ้านเขาวง ข้อเสนอแนะคือควรกำหนดระบบประเมินผลการทำงานที่มีคณะกรรมการจากหลายระดับ เพื่อความโปร่งใสและเป็นธรรม

ดังนั้น ความจำเป็นในการสร้าง “กระบวนการทัศน์การจัดการอัตลักษณ์ชุมชน” ที่ส่งเสริมให้ชุมชน ตระหนักรู้คุณค่าของตนเอง มีส่วนร่วมในการนิยามและสื่อสารอัตลักษณ์ของตนอย่างมีพลังจึงเป็น สิ่งสำคัญยิ่ง การสร้างกระบวนการทัศน์ดังกล่าวไม่เพียงจะเป็นกลไกในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างยั่งยืน หากยังเป็นการฟื้นคืนบทบาทของชุมชนในการเป็นเจ้าของและ ผู้มีสิทธิ์ในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งในมิติทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และอัตลักษณ์ร่วมสมัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์กระบวนการทัศน์ในการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการทัศน์การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี จังหวัดศรีสะเกษ” ดำเนินการภายใต้กรอบแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ลึกซึ้ง ครอบคลุม และสะท้อนมิติทางวัฒนธรรม สังคม และโครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการอัตลักษณ์ชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน

1. พื้นที่ศึกษาของการวิจัย

พื้นที่ศึกษาของการวิจัยนี้ได้รับการคัดเลือกโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ซึ่งมุ่งเน้นไปยังแหล่งโบราณคดีและแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ บริเวณปราสาทหินวัดสระกำแพงใหญ่ ปราสาทศีขรภูมิ และแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท พื้นที่เหล่านี้ล้วนเป็นศูนย์กลางของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพในการเชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญถูกคัดเลือกโดยอาศัยวิธีการแบบเจาะจงร่วมกับการเลือกแบบลูกโซ่ (snowball sampling) เพื่อเข้าถึงกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทหลากหลาย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท้องถิ่น และนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้จะช่วยสะท้อนมุมมองและประสบการณ์ที่แตกต่างกันซึ่งมีนัยสำคัญต่อการจัดการอัตลักษณ์ของพื้นที่

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

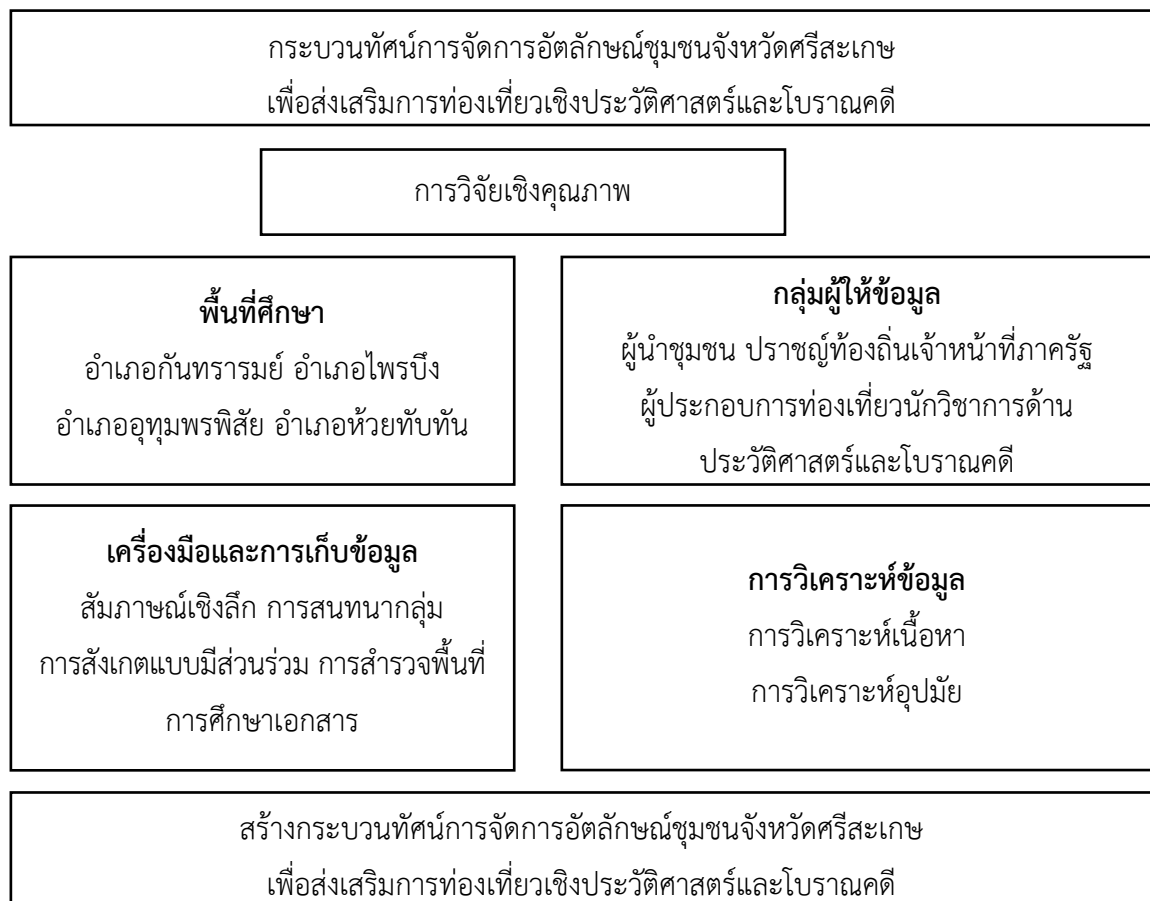
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และการสำรวจพื้นที่ รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและสถิติที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้แบ่งออกเป็นสองประเภท ได้แก่ ข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งได้จากการพูดคุย สังเกต และลงพื้นที่ในชุมชน และข้อมูลทุติยภูมิ ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการ รายงานราชการ สถิติด้านการท่องเที่ยว และแหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ การใช้เครื่องมือหลากหลายชนิดมีเป้าหมายเพื่อให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์เชิงลึกในบริบทที่ซับซ้อนของชุมชน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเน้นวิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยเฉพาะการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการวิเคราะห์แบบอุปนัย (inductive analysis) ที่เปิดโอกาสให้ข้อค้นพบเกิดขึ้นจากข้อมูลภาคสนามโดยตรง ไม่ยึดติดกับกรอบทฤษฎีตายตัว ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบ

สามเส้า (triangulation) โดยเปรียบเทียบความสอดคล้องของข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย และการใช้กรอบแนวคิดที่แตกต่างกัน ซึ่งช่วยให้ข้อค้นพบมีมิติที่รอบด้านและลดอคติของผู้วิจัย ทั้งนี้ ตลอดกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับจริยธรรมทางวิชาการอย่างเคร่งครัด โดยการขออนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลก่อนดำเนินการสัมภาษณ์หรือเก็บข้อมูล รักษาความลับของข้อมูลส่วนบุคคล และนำข้อมูลมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางวิชาการเท่านั้น

โดยสรุป ระเบียบวิธีวิจัยที่เลือกใช้นี้มุ่งตอบโจทย์ในการเข้าถึงความเข้าใจที่แท้จริงเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชุมชนและกระบวนการจัดการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาแนวทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ส่งเสริมความยั่งยืนทั้งในด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของท้องถิ่นอย่างแท้จริง โดยกำหนดกรอบการศึกษาวิจัยดังนี้ ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 กรอบการศึกษาวิจัย

สรุปผลการวิจัย

จังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่ที่มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมโดดเด่น ซึ่งปรากฏผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และโบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม การนำอัตลักษณ์เหล่านี้มาใช้เป็นทรัพยากรในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดียังคงประสบกับข้อจำกัดหลายประการ ทั้งในด้านโครงสร้างการจัดการระบบการสื่อสาร และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่จำเป็นต้องได้รับการวางแผนและแก้ไขอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ปัญหาสำคัญประการแรก คือ การขาดการบูรณาการระหว่างอัตลักษณ์ชุมชนกับแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว แม้ว่าจังหวัดศรีสะเกษจะมีโบราณสถานที่สำคัญ อาทิ ปราสาทหิน วัดโบราณ และพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แต่ข้อมูลเชิงลึกที่เกี่ยวข้องกับสถานที่เหล่านี้ยังไม่ได้รับการถ่ายทอดหรือเผยแพร่อย่างครอบคลุมและน่าสนใจ ส่งผลให้ผู้มาเยี่ยมชมไม่สามารถเข้าถึงคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างเต็มที่ อีกทั้ง ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในท้องถิ่นยังไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะผลักดันการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน

ประเด็นถัดมาเกี่ยวข้องกับข้อจำกัดด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและโบราณสถาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านงบประมาณ บุคลากรผู้เชี่ยวชาญ และองค์ความรู้เชิงเทคนิคในการอนุรักษ์โบราณสถานหลายแห่งอยู่ในสถานะเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพหรือสูญเสียนอกจากนี้ การขาดการดูแลรักษาที่เหมาะสม ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น เช่น การขยายตัวของเมือง การย้ายถิ่นฐาน และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ได้ส่งผลกระทบต่อความดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ดี การจัดการอัตลักษณ์ท้องถิ่นในบริบทของการท่องเที่ยวไม่เพียงแต่มีความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังมีบทบาทสำคัญต่อการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม และเสริมสร้างความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีสามารถเป็นกลไกในการกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น การสร้างงาน การเพิ่มรายได้ และในขณะเดียวกันยังเป็นการปลูกฝังความตระหนักรู้และความผูกพันของชุมชนต่อทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตนเอง

ในบริบทของจังหวัดศรีสะเกษ การส่งเสริมภาพลักษณ์ของจังหวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะตัวยังเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศได้ โดยเฉพาะการเน้นย้ำถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งล้วนเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยชี้ขาดต่อความสำเร็จของนโยบายด้านการท่องเที่ยวในระยะยาว

ดังนั้น การบูรณาการการทำงานระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาคประชาชน พร้อมกับการพัฒนาองค์ความรู้และเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม จึงถือเป็นกลยุทธ์ที่มีความสำคัญในการสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ อันจะนำไปสู่การพัฒนาแบบองค์รวมที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของจังหวัด

บทความฉบับนี้มีเป้าหมายในการเสนอ “กระบวนทัศน์ใหม่” สำหรับการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนในบริบทของจังหวัดศรีสะเกษ โดยเน้นการเชื่อมโยงระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวที่ตอบสนองต่อแนวโน้มและความต้องการของสังคมร่วมสมัย ทั้งนี้ เพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันของจังหวัดในฐานะแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีระดับประเทศและนานาชาติ อีกทั้งยังก่อให้เกิดการสร้างรายได้อย่างเป็นธรรมแก่ชุมชน พร้อมกับธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ในระยะยาว ดังต่อไปนี้

กระบวนทัศน์ที่ 1 การเสริมสร้างความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์ชุมชนและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่

อัตลักษณ์ของชุมชนและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ถือเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่หล่อหลอมความเป็นตัวตนของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาความต่อเนื่องของวัฒนธรรมท้องถิ่นท่ามกลางบริบทของโลกาภิวัตน์ที่เร่งเร้าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง การเสริมสร้างความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อรากเหง้าและการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ และความผูกพันระหว่างปัจเจกบุคคลกับมรดกทางวัฒนธรรม อันนำไปสู่ความยั่งยืนในการอนุรักษ์และสืบทอดองค์ความรู้ท้องถิ่น (Ward, P., & Pente, E., 2017)

กระบวนทัศน์นี้เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคประชาชนในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ร่วมกันถึงคุณค่าและศักยภาพของอัตลักษณ์ชุมชน อันจะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างมีทิศทางและยั่งยืน โดยกระบวนการสำคัญในกระบวนทัศน์นี้ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนหลัก (Fulton, K. A., 2019) ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การจัดเวทีประชาคมและการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) การเปิดพื้นที่สาธารณะให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสพการณ์ และความทรงจำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตท้องถิ่น เป็นแนวทางที่ช่วยกระตุ้นการทบทวนตนเองของชุมชน ส่งเสริมการรับรู้ถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม และเปิดโอกาสให้เกิดการถกทอความรู้ร่วมกันระหว่างรุ่นและกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การจัดทำโครงการบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ควรดำเนินโครงการรวบรวมและจัดทำคลังข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยมีผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้และให้เยาวชนเป็นผู้บันทึก จัดเก็บ และเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อที่เหมาะสม วิธีการดังกล่าวไม่เพียงแต่ส่งเสริมการถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างรุ่น แต่ยังช่วยสร้างบทบาทของคนรุ่นใหม่ในการธำรงรักษาความทรงจำของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชน การพัฒนาแหล่งเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมในระดับชุมชน ซึ่งเกิดจากการออกแบบและดำเนินการโดยคนในพื้นที่เอง จะช่วยสะท้อนให้เห็นความหลากหลายและความลึกซึ้งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเชิงรูปธรรม อีกทั้ง การจัดกิจกรรมวัฒนธรรมและประเพณีอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนทุกช่วงวัย ยังช่วยให้อัตลักษณ์ท้องถิ่นมีชีวิตชีวาและสามารถถ่ายทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังได้อย่างยั่งยืน

ขั้นตอนที่ 4 การบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษา การส่งเสริมการศึกษาท้องถิ่นผ่านการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนในหลักสูตรการเรียนการสอนระดับโรงเรียน และการจัดกิจกรรมนอกห้องเรียนในพื้นที่จริง เช่น การศึกษาภาคสนาม ณ โบราณสถานหรือสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม จะช่วยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างผู้เรียนกับพื้นที่ของตนเอง ทั้งนี้ ควรสนับสนุนการใช้สื่อดิจิทัล เช่น เพจหรือกลุ่มสื่อสังคมออนไลน์ ในการเผยแพร่ข้อมูล ประวัติ ภาพถ่าย และเรื่องเล่าของชุมชน เพื่อเข้าถึงเยาวชนและคนรุ่นใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 5 การพัฒนาศักยภาพบุคลากรในชุมชนเพื่อเป็นภาคีท้องถิ่น ควรมีการจัดอบรมหรือหลักสูตรพัฒนาทักษะการเป็นภาคีท้องถิ่นให้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเหล่านี้มีความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ท้องถิ่น และสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าวแก่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนได้อย่างน่าสนใจ มีความถูกต้อง และมีความภาคภูมิใจในฐานะ “เจ้าบ้านทางวัฒนธรรม”

โดยสรุป กระบวนทัศน์นี้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาและจัดการอัตลักษณ์ชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้ร่วมกันในระดับท้องถิ่น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และการสร้างระบบการถ่ายทอดความรู้ที่ครอบคลุมทั้งมิติทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการศึกษา อันจะนำไปสู่การธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างยั่งยืน

กระบวนทัศน์ที่ 2 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หากยังเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น (Nasrolahi, A., 2023) อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จและความยั่งยืนของการจัดการการท่องเที่ยวในลักษณะนี้จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ การส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่เข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวไม่เพียงช่วยสร้างความยั่งยืนแก่ทรัพยากรวัฒนธรรม แต่ยังช่วยยกระดับคุณค่าทางประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว ทั้งในเชิงความรู้ อารมณ์ และปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม

การมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถขับเคลื่อนได้ผ่านกลไกและกระบวนการหลากหลายรูปแบบ อาทิ การเป็นภาคีเครือข่ายท้องถิ่น การจัดกิจกรรมสาธิตภูมิปัญญา การมีบทบาทในการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว หรือแม้กระทั่งการร่วมตัดสินใจในระดับนโยบายในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ การส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจึงต้องอาศัยการออกแบบกระบวนการอย่างมีเป้าหมายและเป็นลำดับขั้น ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างการรับรู้และการมีจิตสำนึกร่วมของชุมชน จุดเริ่มต้นของการส่งเสริมการมีส่วนร่วม คือ การสร้างความตระหนักรู้ถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่ รวมทั้งศักยภาพทางเศรษฐกิจที่อาจเกิดขึ้นจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวผ่านเวทีประชาคม การประชุมเชิงปฏิบัติการ หรือกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น อันจะนำไปสู่ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและมีทัศนคติเชิงบวกต่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรวัฒนธรรม (วรพงศ์ ผูกภู และคณะ, 2021)

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาศักยภาพของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถมีบทบาทอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมีการพัฒนาทักษะและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดอบรมด้านการบริการ การสื่อสาร การเป็นภาคีเครือข่าย การจัดการโฮมสเตย์ การผลิตและออกแบบของที่ระลึก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือภายในชุมชน ผ่านการจัดตั้งกลุ่มหรือสหกรณ์ท่องเที่ยว ซึ่งจะช่วยเพิ่มอำนาจในการจัดการทรัพยากรและเสริมสร้างอำนาจต่อรองในเชิงเศรษฐกิจ

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและตัดสินใจ การเปิดโอกาสให้ตัวแทนจากชุมชนเข้าร่วมในการกำหนดทิศทางและออกแบบแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ถือเป็นหลักประกันสำคัญที่ทำให้แผนพัฒนา มีความสอดคล้องกับบริบท วัฒนธรรม และความต้องการของประชาชนในพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการลงทุนในธุรกิจขนาดเล็กของชุมชน เช่น ร้านอาหารพื้นถิ่น ที่พักแบบโฮมสเตย์ และร้านจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น ซึ่งล้วนเป็นกลไกสำคัญในการกระจายรายได้และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจภายในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 4 การอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วม ชุมชนควรมีบทบาทเป็นแกนกลางในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ พื้นฟู และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม อาทิ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพิธีกรรมต่าง ๆ การมีส่วนร่วมในการสร้างเนื้อหา การเล่าเรื่อง (storytelling) และการใช้สื่อท้องถิ่นในการประชาสัมพันธ์สามารถช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว และกระตุ้นความสนใจของนักท่องเที่ยวในวงกว้าง

ขั้นตอนที่ 5 การบริหารจัดการผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมต้องตั้งอยู่บนหลักของความยุติธรรม ความโปร่งใส และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดแนวทางการจัดสรรรายได้จากการท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ตลอดจนการติดตามและประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวทั้งในด้านบวกและลบ เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการปรับปรุงนโยบายและกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง (ชนพล จันทรเรืองฤทธิ์, 2561)

ขั้นตอนที่ 6 การสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่น การปลูกฝังจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนผ่านกิจกรรมทางการศึกษา พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น หรือกิจกรรมภาคสนาม ถือเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมให้เยาวชนเกิดความรู้สึกรักผูกพันและพร้อมที่จะสืบทอดภารกิจด้านการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่นต่อไปในระยะยาว (Ginung, P., Wahyudin, C., Apriliyani, N. V., & Amalia, N., 2023)

กล่าวโดยสรุป กระบวนทัศน์ที่เน้นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี มิใช่เพียงแนวคิดที่เอื้อต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนเท่านั้น หากยังเป็นการธำรงรักษาความมั่นคงทางวัฒนธรรมของสังคม และสร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากที่มีความมั่นคงและเท่าเทียมในระยะยาว

กระบวนทัศน์ที่ 3 การบูรณาการระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการพัฒนาการท่องเที่ยว

การบูรณาการระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีถือเป็นแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญในบริบทของการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน แม้แนวคิดการอนุรักษ์และการพัฒนาจะดูเหมือนเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน หากแต่ในทางปฏิบัติ ทั้งสองสามารถผสานเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน โดยการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมไม่เพียงแต่จะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชน หากยังสามารถเป็นกลไกสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมได้ในระยะยาว ทั้งนี้ ความสำเร็จของกระบวนการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือแบบบูรณาการจากภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรภาคประชาสังคม และชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการใช้อยู่อาศัยและการอนุรักษ์ ซึ่งสามารถแปลงเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง (Geng, Y., Zhu, H.-F., & Zhu, R., 2022) การดำเนินงานภายใต้กระบวนทัศน์นี้ควรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างจิตสำนึกและความเข้าใจในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างความรู้ ความตระหนัก และความเข้าใจในคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นในหมู่ประชาชนในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ โดยสามารถดำเนินการผ่านกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น การรวบรวมและจัดทำฐานข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน การฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น และการส่งเสริมบทบาทของเยาวชนในการสืบทอดภูมิปัญญา ซึ่งทั้งหมดนี้มีส่วนช่วยสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของและความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาแผนการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน แผนการท่องเที่ยวควรตั้งอยู่บนหลักการของการเคารพต่อขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ทั้งในเชิงสิ่งแวดล้อม กายภาพ และสังคม วางแนวทางการกำหนดเขตพื้นที่การท่องเที่ยวและเขตอนุรักษ์อย่างชัดเจน ตลอดจนมีระบบการจัดการทรัพยากร เช่น การจัดการขยะ น้ำเสีย และการควบคุมกิจกรรมที่อาจส่งผลกระทบต่อโบราณสถาน อันเป็นการลดภาระและความเสื่อมโทรมของแหล่งมรดกในระยะยาว

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาเนื้อหาและประสบการณ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีคุณภาพการสร้างเรื่องเล่า (narrative) และประสบการณ์ที่มีความหมายเป็นกลยุทธ์สำคัญในการเชื่อมโยงนักท่องเที่ยวกับบริบทวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยชุมชนควรพัฒนาโปรแกรมการท่องเที่ยวที่มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ลึกซึ้ง อาทิ เส้นทางเดินชมโบราณสถาน การสาธิตวิถีชีวิตดั้งเดิม การแสดงศิลปวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้จะช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชนและเสริมสร้างความภูมิใจในอัตลักษณ์ตนเอง

ขั้นตอนที่ 4 การเสริมสร้างขีดความสามารถด้านการจัดการการท่องเที่ยวให้กับชุมชน การพัฒนาทักษะของคนในชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นต่อการยกระดับคุณภาพการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการบริการ การบริหารจัดการที่พัก ร้านอาหาร และผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ตลอดจนทักษะการสื่อสารภาษาต่างประเทศ ซึ่งจะช่วยทำให้ชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเพิ่มความสามารถในการแข่งขันในระดับพื้นที่

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอก ความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรไม่แสวงหากำไร และเครือข่ายการอนุรักษ์ต่าง ๆ มีความจำเป็นต่อการสนับสนุนด้านองค์ความรู้ งบประมาณ เทคโนโลยี และการประชาสัมพันธ์ ทั้งยังช่วยเสริมพลังในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 6 การติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง กระบวนการติดตามและประเมินผลที่เป็นระบบและต่อเนื่องจะช่วยให้สามารถสะท้อนปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคสนามอันนำไปสู่การปรับปรุงยุทธศาสตร์การจัดการการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน โดยมุ่งให้เกิดความสมดุลระหว่างเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

กล่าวโดยสรุป การบูรณาการระหว่างการรักษาภูมิรดทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการท่องเที่ยวมิได้เป็นทางเลือกที่ขัดแย้งกัน หากแต่เป็นแนวทางที่สามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ หากดำเนินการด้วยการวางแผนที่รอบคอบ มีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และมุ่งเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งจะนำไปสู่การธำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนและสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะยาว

กระบวนการที่ 4 กลยุทธ์การสื่อสารและการตลาดที่มีประสิทธิภาพในการนำเสนออัตลักษณ์ชุมชนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพสูงในการสร้างรายได้ และเสริมสร้างเศรษฐกิจในระดับชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านมรดกทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการท่องเที่ยวในลักษณะนี้ คือ การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกลยุทธ์การสื่อสารและการตลาดที่เหมาะสม เพื่อถ่ายทอดคุณค่าและความน่าสนใจของสถานที่นั้น ๆ ไปสู่กลุ่มเป้าหมายได้อย่างตรงประเด็น

การพัฒนากลยุทธ์การสื่อสารและการตลาดในการนำเสนออัตลักษณ์ชุมชนควรกำหนดขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี ควบคู่กับการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (บุญแล วิจิตร, 2563) ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งอาจดำเนินการผ่านแนวทางสำคัญดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ชุมชนควรเริ่มต้นด้วยการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดีของท้องถิ่นอย่างรอบด้าน เพื่อทำความเข้าใจอัตลักษณ์ที่แท้จริงของพื้นที่ และสามารถระบุจุดเด่นหรือองค์ประกอบเฉพาะที่มีศักยภาพในการดึงดูดนักท่องเที่ยว

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนา “เรื่องเล่า” (storytelling) ที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอีกหนึ่งกลยุทธ์สำคัญ โดยควรนำเสนอผ่านสื่อที่หลากหลายทั้งในรูปแบบออนไลน์ เช่น เว็บไซต์ สื่อสังคมออนไลน์ และในรูปแบบออฟไลน์ เช่น แผ่นพับ ป้ายประชาสัมพันธ์ โดยเน้นการใช้ภาพถ่ายและวิดีโอที่มีคุณภาพสูง เพื่อเสริมสร้างประสบการณ์การรับรู้เชิงประสาทสัมผัสของนักท่องเที่ยว

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างแบรนด์ชุมชนที่มีเอกลักษณ์ชัดเจน เป็นอีกเครื่องมือสำคัญของการสื่อสารทางการตลาด โดยสามารถพัฒนาโลโก้ สโลแกน หรืออัตลักษณ์ทางภาพที่สะท้อนถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่ เพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 4 การร่วมมือกับผู้มีอิทธิพลทางความคิด (Key Opinion Leaders) และผู้ผลิตเนื้อหาบนสื่อออนไลน์ (bloggers, influencers) โดยเชิญชวนให้บุคคลเหล่านี้เข้ามาสัมผัสประสบการณ์ในพื้นที่ และถ่ายทอดประสบการณ์นั้นผ่านช่องทางของตน จะช่วยขยายการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใหม่ ๆ และสร้างกระแสความสนใจในวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว

ขั้นตอนที่ 5 การจัดกิจกรรมพิเศษ เช่น เทศกาลประวัติศาสตร์ การแสดงศิลปวัฒนธรรม หรือนิทรรศการโบราณคดี จะเป็นโอกาสในการนำเสนอคุณค่าของชุมชนแก่สาธารณชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติเชิงประสบการณ์ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วม และขยายเครือข่ายสื่อสารระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยว

ขั้นตอนที่ 6 การสร้างความร่วมมือแบบบูรณาการกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนใกล้เคียง เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในด้านการสื่อสารเชิงยุทธศาสตร์ การแบ่งปันทรัพยากร และการขยายผลสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น (Syientani, S., Salwa, S., & Hardi, H., 2023)

กล่าวโดยสรุป กลยุทธ์การสื่อสารและการตลาดที่มีประสิทธิภาพในการนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชน ย่อมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยยกระดับศักยภาพของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทั้งในด้านการดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยว การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมในระยะยาว

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า จังหวัดศรีสะเกษมีความโดดเด่นด้านอัตลักษณ์ชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย อาทิ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อิทธิพลของอารยธรรมขอม และการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย กูย ลาว และเยอ อัตลักษณ์เหล่านี้ถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพสูงในการนำไปใช้พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องมีกรอบแนวคิดและกระบวนการที่ที่เหมาะสม โดยผลการวิจัยเสนอองค์ประกอบหลัก 4 ประการในการจัดการ ได้แก่ (1) การสร้างความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่ออัตลักษณ์ชุมชนและคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่ (2) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการจัดการการท่องเที่ยว (3) การบูรณาการระหว่างการรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการท่องเที่ยว และ (4) การพัฒนาเครื่องมือสื่อสารและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ยิ่งไปกว่านั้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวควรตั้งอยู่บนหลักของความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา โดยเฉพาะการรักษาความแท้ดั้งเดิมของแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชีวิตชุมชน ควบคู่ไปกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและบริการด้านการท่องเที่ยวที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของพื้นที่ให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีคุณภาพ

ท้ายที่สุด การวิจัยเสนอว่ากระบวนการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนที่เหมาะสมสำหรับจังหวัดศรีสะเกษนี้สามารถประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนในระยะยาว อันเป็นแนวทางสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืนและมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยที่เสนอกรอบกระบวนการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี สะท้อนให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดร่วมสมัยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเรื่อง “การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน” (Community-Based Tourism: CBT) และ “การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน” (Sustainable Tourism) ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ และการรักษาคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นไว้ควบคู่กับการสร้างรายได้และคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับชุมชน

ประเด็นแรกที่ควรอภิปรายคือ การวางกรอบองค์ประกอบทั้งสี่ประการ ได้แก่ (1) ความเข้าใจอัตลักษณ์ท้องถิ่น (2) การมีส่วนร่วมของชุมชน (3) การบูรณาการอนุรักษ์กับการพัฒนา และ (4) การพัฒนาสื่อและกิจกรรมสร้างสรรค์ ล้วนสะท้อนถึงหลักการของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เน้นการให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดทิศทางและมีบทบาทสำคัญในทุกกระบวนการ ทั้งการวางแผน การตัดสินใจ และการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบจากบนลงล่าง (top-down) ที่รัฐหรือภาคเอกชนเป็นผู้ชี้นำ

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่อง การอนุรักษ์ควบคู่กับการพัฒนา ยังเชื่อมโยงโดยตรงกับหลักการของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ซึ่งครอบคลุมทั้ง 3 มิติ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม-วัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ความแท้ดั้งเดิมของแหล่งโบราณคดี วิถีชีวิตชุมชน และมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการรักษา “ของเก่า” แต่เป็นการยกระดับ “ทุนวัฒนธรรม” ให้กลายเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่ชุมชนมีอำนาจควบคุม และสามารถได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ในเชิงยุทธศาสตร์ การเน้นการพัฒนาเครื่องมือสื่อสารและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นการตระหนักถึงบริบทของนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ที่ต้องการประสบการณ์เชิงลึก (experiential tourism) มากกว่าการบริโภคเพียงผิวเผิน การผลิตสื่อ การจัดกิจกรรม หรือการนำเสนอเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีมิติร่วมสมัย ย่อมเป็นทางเลือกที่ตอบสนองทั้งความต้องการของนักท่องเที่ยว และเป้าหมายการอนุรักษ์วัฒนธรรมในระยะยาว

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้กระบวนการที่เสนอดังกล่าวเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง จำเป็นต้องมีการเสริมสร้างขีดความสามารถของคนในชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะทักษะด้านการจัดการ การสื่อสาร และการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยว ตลอดจนความร่วมมือจากหน่วยงานรัฐและภาคีเครือข่ายที่มีบทบาทสนับสนุนในเชิงโครงสร้าง

การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีตามกรอบกระบวนการที่เสนอ สอดคล้องกับหลักการสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน การรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม และการพัฒนาในมิติที่สร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระยะยาว ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่นที่มีบริบททางวัฒนธรรมใกล้เคียงกันได้อย่างเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. จังหวัดศรีสะเกษมีอัตลักษณ์ชุมชนที่โดดเด่นซึ่งสะท้อนผ่านแหล่งโบราณคดีและวัฒนธรรมหลากหลายเชื้อชาติ การพัฒนาและจัดการอัตลักษณ์เหล่านี้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี จึงจำเป็นต้องอาศัยแนวทางที่ครอบคลุมและยั่งยืน โดยมุ่งเน้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญ ดังนั้น ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการและเชิงนโยบายที่สำคัญ จึงควรมีการเน้นทั้งในด้านการวิจัยและการปฏิบัติจริงอย่างสมดุลและสอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น

2. ในเชิงวิชาการ การศึกษาวิจัยควรขยายขอบเขตเพื่อเจาะลึกบทบาทของชุมชนในกระบวนการจัดการอัตลักษณ์ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจลักษณะเฉพาะของกลุ่มประชากรและการมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ อย่างละเอียด รวมทั้งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานภาครัฐและเอกชน การศึกษาที่เน้นการบูรณาการองค์ความรู้จากหลายสาขาวิชา เช่น มานุษยวิทยา โบราณคดี และการบริหารจัดการการท่องเที่ยว จะเสริมสร้างความรู้และแนวทางปฏิบัติที่หลากหลายและเหมาะสมยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การวิจัยควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาเทคโนโลยีและฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมควบคู่กับการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมเข้ามาช่วยในการสร้างสื่อและกิจกรรมท่องเที่ยวที่ทันสมัยและตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวยุคใหม่ ในขณะเดียวกัน ต้องมีการประเมินผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง เพื่อการปรับปรุงและพัฒนากลยุทธ์ให้มีความยั่งยืนและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในระยะยาว

3. หน่วยงานภาครัฐควรจัดทำนโยบายที่ส่งเสริมบทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการวางแผนและบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างเป็นรูปธรรม ผ่านมาตรการสนับสนุนด้านทรัพยากร การฝึกอบรม และการส่งเสริมเครือข่ายชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความรับผิดชอบร่วมกัน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมการบูรณาการทำงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรชุมชนอย่างใกล้ชิด เพื่อให้เกิดระบบบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

4. นโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวควรมุ่งเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา โดยวางแผนเชิงรุกในการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมควบคู่กับการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม เพื่อเพิ่มศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และสร้างประสบการณ์ที่มีคุณภาพ นอกจากนี้ การส่งเสริมการสร้างแบรนด์และประชาสัมพันธ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างชัดเจนผ่านช่องทางดิจิทัล จะช่วยขยายฐานนักท่องเที่ยวและเพิ่มการรับรู้ในวงกว้าง ท้ายที่สุด การสนับสนุนทุนวิจัยและการพัฒนาศักยภาพบุคลากรในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การจัดการอัตลักษณ์ชุมชนและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของจังหวัดศรีสะเกษประสบผลสำเร็จในระยะยาว การสร้างความรู้และทักษะของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านการบริหารจัดการ การอนุรักษ์ หรือการสื่อสารการตลาด จะช่วยให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาเรื่อง "กระบวนการจัดการอัตลักษณ์ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดี" สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความรู้ความกรุณาและการสนับสนุนจากหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ที่ได้ให้ความไว้วางใจและอุดหนุนทุนวิจัยในครั้งนี้ การสนับสนุนดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานวิจัยนี้เกิดขึ้นได้ แต่ยังเป็นแรงผลักดันให้ผู้วิจัยมุ่งมั่นในการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่าในการให้คำแนะนำ ข้อเสนอแนะ และตรวจสอบคุณภาพของงานวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรศักดิ์ ศรีกระจำจ่าง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พัชรา ปราชาญเวช และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประจวบ จันทน์

ที่ได้ให้ข้อคิดเห็นอันทรงคุณค่า ช่วยให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.เอมอร แสนภูวา ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางในการทำวิจัย ตลอดจนให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาของการดำเนินงานวิจัย

ความสำเร็จของงานวิจัยนี้ยังเกิดขึ้นได้ด้วยความร่วมมือของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวทุกท่านที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการให้ข้อมูลและแบ่งปันประสบการณ์อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัย ผู้วิจัยขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อและน้ำใจไมตรีที่มอบให้ตลอดระยะเวลาของการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณครอบครัว เพื่อนร่วมงาน และผู้ช่วยวิจัยทุกท่านที่คอยให้กำลังใจให้การสนับสนุน และช่วยเหลือในด้านต่างๆ จนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี คุณูปการและคุณความดีอันใดที่เกิดจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่ผู้มีพระคุณทุกท่านที่ได้กล่าวนามและมีได้กล่าวนามไว้ ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

- กฤตภรณ์ ขัตติยวงศ์. (2559). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: ศึกษากรณีตำบลเขวาสาน อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม [งานนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- คำมวน พิลาวงศ์. (2561). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์บ้านดอนโค เมืองชะนะสมบูรณ์ แขวงจำปาสัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ดุสิต ช่วยสุข. (2559). การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาบ้านชีทวน. วารสารวิถีสังคมมนุษย์, 4(2), 296-309.
- ธนพล จันทน์เรืองฤทธิ์ (2561). แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาชุมชนริมทะเลจันทบุรี อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- บุญแล วิจิตร. (2563). แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดจันทบุรี. มหาวิทยาลัยพะเยา.
- วรพงศ์ ผูกู, ฐิติ ฐิตีจำเริญพร, อีสริ แพทย์เจริญ, ศศิประภา โปธา, พชรนันท์ บัวมะลิ, ศุภรัตน์ นามมนตรี, อธิเมศร์ ขจรพัฒนภิรมย์, ประดิษฐ์ ฤทธิมา, นฤพนธ์ ลุ่มพล และนงลักษณ์ สมมุติ. (2021). การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบนรากฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลง: บ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.)

- Geng, Y., Zhu, H.-F., & Zhu, R. (2022). Coupling Coordination between Cultural Heritage Protection and Tourism Development: The Case of China. *Sustainability*, 14(22), <https://doi.org/10.3390/su142215421>
- Ginung, P., Wahyudin, C., Apriliyani, N. V., & Amalia, N. (2023). Community participation in increasing tourism villages. *Qardhul Hasan: Media Pengabdian kepada Masyarakat*. <https://doi.org/10.30997/qh.v9i1.7635>
- Nasrolahi, A. (2023). *Local people's participation in cultural heritage conservation and management*. In *Advances in civil and industrial engineering*. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8253-7.ch022>
- Fulton, K. A. (2019). Community identity and shared practice at Actuncan, Belize. *Latin American Antiquity*, 30(2), 266–286. <https://doi.org/10.1017/LAQ.2019.18>
- Syientani, S., Salwa, S., & Hardi, H. (2023). Community as a medium for promoting cultural tourism (Study on Ternate Heritage Society Community). *Journal of the Community Development in Asia*, 6(1). <https://doi.org/10.32535/jcda.v6i1.2125>
- Taladsub, P. (2023). The collaborative governance to Chiang Khan tourism development. *Ramkhamhaeng Journal of Public Administration*, 6(2), 64–97.
- Ward, P., & Pente, E. (2017). Let's change history!: Community histories and the co-production of historical knowledge. In L. Fraser, M. Hill, S. Murray, & G. Ryan (Eds.), *History making a difference: New approaches from Aotearoa*. (pp. 94–112). Cambridge Scholars Publishing.